

Adam Bajcar

Polskie Towarzystwo Geograficzne Oddział Warszawa

ul. Krakowskie Przedmieście 30

00-927 Warszawa

e-mail: adambajcar@op.pl

**WSPÓLDZIAŁANIE CZYNNIKÓW PRZYRODNICZYCH,
HISTORYCZNYCH I KULTUROWYCH W KSZTAŁTOWANIU
TOŻSAMOŚCI REGIONÓW W EUROPIE**

**Interaction of natural, historical and cultural factors in shaping the
regional identity in Europe**

Słowa kluczowe: tożsamość regionalna, Europa, przyroda, historia, wielokulturowa tożsamość regionów

Key words: regional identity, Europe, nature, history, multicultural identity of regions

WPROWADZENIE

Cechą charakterystyczną zróżnicowania przestrzeni geograficznej Europy jest uwidoczniające się na ogół wyrażenie współdziałanie różnorodnych czynników w tworzeniu poszczególnych odrębności terytorialnych. Specyficzne właściwości środowiska naturalnego Europy, wynikające z intensywnego rozczłonkowania jej obszaru, w zespoleniu z wyjątkową mozaiką historyczno-kulturowego dziedzictwa i złożonością procesów politycznych, stwarzają w sumie osobliwy spłot różnorodnych uwarunkowań kształtujących regionalną tożsamość. Badanie tych współzależności może być ciekawym doświadczeniem właśnie obecnie, kiedy obserwujemy w Europie wyraźne odrodzenie jej bogatych tradycji regionalnych. Stają się one ważnym składnikiem różnych dziedzin społecznej aktywności, takich jak polityka, gospodarka, kultura, turystyka.

Kryteria stosowane przy dokonywaniu podziałów regionalnych są liczne i różnorodne. W bogatym w tej dziedzinie dorobku nauk geograficznych przeważa uwzględnianie przede wszystkim warunków naturalnych, jako podstawy przestrzennego zróżnicowania środowiska. Równoległe jednak, w geograficznej ocenie zjawisk o charakterze regionalnym, bardzo wcześnie zaznaczył się udział wielu czynników antropogenicznych.

W tworzeniu regionów w Europie ważną rolę spełniły czynniki historyczne. Burzliwe dzieje kontynentu, jakie rozgrywały się w długim wymiarze czasowym, kształtowały poszczególne struktury w warunkach nieustannych zmian terytorialnych. Ewolucja terytorium państwowego Polski jest tutaj skrajnym przykładem. Średniowieczne rozbitcie dzielnicowe świeżo kształtujących się państw narodowych zapoczątkowało proces tworzenia się więzi regionalnych, utrwalanych stopniowo przez tradycje.

Regionalna indywidualność wielu obszarów Europy wynika częstokroć ze struktury etnicznej i własnego dziedzictwa kulturowego. Pielęgnowanie tych odrębności ma z reguły wyraźny wymiar przestrzenny. We współczesnej Europie duże znaczenie przywiązuje się do ochrony regionalnej wielokulturowości. Po obydwu wojnach światowych granice państwowe w Europie Środkowo-Wschodniej zmieniły się gruntownie, odcinając zwarte grupy etniczne od krajów macierzystych wraz z ich dziedzictwem narodowym. W tej sytuacji upowszechniło się pojęcie pograniczy kulturowych. Są to często rozległe strefy wzajemnego przenikania się kultur. Taki charakter mają dawne Kresy przedrozbiorowej i międzywojennej Rzeczypospolitej, a także niektóre obszary współczesnej Polski, traktowane jako regiony wielokulturowego dziedzictwa.

UWARUNKOWANIA NATURALNE

W Europie znajdujemy mnóstwo przykładów oddziaływania warunków naturalnych na przestrzenne kształtowanie się struktur państwowych i regionalnych, poczynając od najdawniejszych okresów historycznych. Naturalnymi barierami takiej ekspansji terytorialnej okazywały się najczęściej grzbiety górskie i większe rzeki. Utrwały one w wielu przypadkach na dłużej funkcję graniczną tych podstawowych elementów środowiska geograficznego. Granice oparte o grzbiety górskie wykazują w wymiarze historycznym ogólnie większą trwałość, aniżeli rubieże wyznaczone przez rzeki. Góry stanowiły zawsze trudniejszą przeszkodę komunikacyjną, sprzyjały też izolacji regionalnej w obrębie śródgórskich dolin i kotlin. W tych warunkach ujawniała się szczególna rola gór w rozgraniczaniu regionalnym Europy. Granice naturalne w obszarach górskich przebiegają zazwyczaj wzdłuż wododziałów. Jednakże rozwojowo traktowane granice państwowe i regionalne nie trzymały się ściśle w przeszłości linii wododziałów. W średniowieczu kiedy formowały się podstawowe układy przestrzenne podziału Europy, granice te przekraczały w różnych miejscach linię wododziału na korzyść strony osiagającej w poszczególnych punktach polityczną czy kolonizacyjną lokalną przewagę (Piskozub 1987).

Znaczenie grzbietów górskich w rozgraniczaniu państw i regionów uwidoczni się bardzo wyraźnie w Alpach. Grzbiety pełniące rolę granic naturalnych, są tutaj niejednokrotnie rubieżami etnicznymi i kulturowymi. Sprzyjało to wzajemnej izolacji regionów. Przykładem charakterystycznym jest Engadyna w kantonie

Gryzonii, gdzie od czasów rzymskich przetrwał język retoromański. Francusko-niemiecki kanton Valais (Wallis) w kotlinie górnego Rodanu obramowują szczerlnie wysokie masywy Alp Berneńskich i Pennińskich. Sąsiaduje z nim od południa Dolina Aosty, autonomiczny region Włoch, położony w otoczeniu najwyższych szczytów alpejskich. Wyjątkowo dużo przykładów górskich granic regionalnych i państwowych znajdujemy w Karpatach. Łącuch karpacki stanowił od XI w. do 1918 r., niemal na całej swej długości, historyczną granicę Węgier, co pozostawiło trwałe ślady w krajobrazie kulturowym. Rozgałęziony system górski Karpat, podobnie jak w przypadku Alp, tworząc granice naturalne regionów, utrwalił wielokrotnie także podziały etniczne i kulturowe.

Rola czynnika hydrograficznego przy wyodrębnianiu regionów rozpatrywana może być w dwóch różnych aspektach. Z jednej strony w grę wchodzi funkcja rzek jako naturalnych rubieży, z drugiej zaś ich działanie integrujące poszczególne obszary w długim procesie historycznym. Znamienny jest przykład Dunaju, który w ciągu kilku wieków stanowił granicę Imperium Rzymskiego jako obronny *limes* (Kałuski 1992). Od podboju Galii przez Rzymian podobne funkcje graniczne pełnił Ren. Francja osiągnęła granicę na Renie dopiero w XVII w., po przyłączeniu Alzacji, lecz po klęsce w 1870 r. została jeszcze na pół wieku odsunięta od tej rzeki przez Niemcy, zjednoczone pod egidą Prus. W dobie średniowiecza Królestwo Francji w kilku miejscach opierało się o dolny bieg Rodanu. Po rozbiorach Polski Wisła stała się na znacznym odcinku granicą zaborów. Symbolicznym wręcz przykładem jest krótka rzeka Brynica, oddzielająca Górny Śląsk od Zagłębia Dąbrowskiego, która pełniąc przez blisko sześć wieków funkcję granicy państwowej urosła do rangi ważnej rubieży kulturowej. Bug zaistniał jako granica polityczna po trzecim rozbiorze Polski, oddzielając kolejny zabór austriacki od rosyjskiego i pruskiego. W rozszerzonym terytorialnie Księstwie Warszawskim (po kampanii 1809 r.) rzeka zachowała na przeważającym odcinku funkcję naturalnej granicy państwowej, którą kongres wiedeński zatwierdził jako wschodnią granicę Królestwa Polskiego (tzw. Kongresówki). Po niemiecko-sowieckiej napaści na Polskę linia Bugu stała się narzuconą przez okupantów granicą państwową. Powrócono do niej w 1945 r., kiedy zwycięskie mocarstwa decydowały o kształcie terytorialnym Polski, odwołując się przy tym do linii Curzona z 1920 r. Po upadku ZSRR stała się granicą z niepodległą Ukrainą i Białorusią. W polskiej świadomości ukształtowało się pojęcie obszarów zabużańskich, jako terytorium odmiennego od reszty kraju, z racji swojej przeszłości historycznej i wielokulturowego dziedzictwa.

Granica wschodnia I Rzeczypospolitej, oparta na Ukrainie po rozejmie andruszowskim w 1667 r. o Dniepr, przetrwała do drugiego rozbioru przesądzając o odmiennych warunkach rozwoju obydwu części tego kraju, określanych mianem Prawobrzeża i Lewobrzeża. Różnica ta zaznacza się jeszcze do dziś w krajobrazie kulturowym. Zbrucz – podolski dopływ Dniestru - utrwalił po pierwszym rozbiorze Polski na blisko półtora wieku wschodni zasięg monarchii habsburskiej, z wyjątkiem epizodu przynależności obwodu tarnopolskiego do Rosji w latach 1809-15. Rzeka oddzielająca austriacką Galicję od Rosji stała się ważną rubieżą kulturową.

Zatrzymała się na niej ekspansja rosyjskiego prawosławia, a w Galicji umocniła pozycja Kościoła greckokatolickiego. Zbrucz stanowił granicę II Rzeczypospolitej z ZSRR. Rzeka o symbolicznym znaczeniu wyznacza dziś regionalną rubież Ukrainy Zachodniej.

Granicą naturalną o dużym znaczeniu był w ciągu kilku wieków Dniestr, w środkowym i dolnym biegu, tam gdzie rzeka tworzy wspaniałe zakola, płynąc w głębokim jarze. Od kiedy Gospodarstwo Mołdawskie, stanowiące przez ponad sto lat (do 1497 r.) lenno Polski, znalazło się pod zwierzchnictwem Turcji, rzeka stała się ważną strategicznie granicą Rzeczypospolitej z Imperium Osmańskim i stan taki utrzymywał się przez niespełna trzy stulecia. Do tej rubieży sięgnęła pod koniec XVIII w. ekspansja terytorialna Rosji, po jej wojnach z Turcją i drugim rozbiórce Polski. W 1812 r. Rosja przesunęła swą granicę z Dniestru na Prut, zajmując Besarabię. Po 1918 r. odzyskała swą historyczną ziemię Rumunia i Dniestr powrócił do funkcji granicy państwowej; stanowił granicę polsko-rumuńską między Zaleszczykami i Chocimiem. Po aneksji Besarabii i północnej Bukowiny przez ZSRR latem 1940 r., utworzono z okrojonego terytorium Mołdawską SRR, której spadkobiercą jest od 1991 r. niepodległa Mołdawia. Należące do niej formalnie, lecz odmienne kulturowo i etnicznie ziemie na lewym brzegu Dniestru, tworzą separatystyczną Republikę Naddniestrza.

Wspólne dorzecza sprzyjają utrwalaniu więzi regionalnych. Od zarania dziejów doliny rzeczne przyciągały osadnictwo i wyznaczały naturalne korytarze komunikacyjne. Dzięki temu rzeki tworzą ważną infrastrukturę kulturową. Kryterium hydrograficzne stało się podstawą podziału Polski na regiony geograficzne (Janiszewski 1959). Podjęta próba trudnego w praktyce pogodzenia czynników geograficznych i historycznych miała służyć poszukiwaniu szerszej platformy porównawczej w regionalizacji. Temat ten został rozwinięty później z pozycji geografii historycznej (Piskozub 1987).

Wpływ układu sieci rzecznej na przestrzenną zwartość regionu, zachowującego własne tradycje historyczne, uwidacznia się bardzo wyraźnie na przykładzie Mazowsza. Kraina ta leży w środkowym dorzeczu Wisły, stanowiącej naturalną oś regionu, z dopływami zbiegającymi się koncentrycznie wokół Warszawy. Wielkopolska, rozłożyła się w dorzeczu Warty i jej dopływów. Z dorzeczem górnej i środkowej Odry pokrywa się, niemal w całości, zróżnicowany krajobrazowo historyczny obszar Śląska, łącznie z czeską częścią tej krainy. W zasięgu górnego i częściowo środkowego dorzecza Wisły rozciąga się historyczna Małopolska. Rozgałęziony system wodny regionu Warmii i Mazur, związany jest przeważnie z dorzeczem Pregoły, sztucznie przeciętym w 1945 r. linearną granicą państwową.

Dniestr z lewobrzeżnymi dopływami, o charakterystycznym południkowym przebiegu, tworzy czytelny układ hydrograficzny Podola. Ciekawych przykładów oddziaływania czynników hydrograficznych na przestrzenną zwartość regionów dostarcza Słowacja. Jej główne rzeki karpackie przepływają przez obszerne kotliny śródgórskie, zachowujące regionalną odrębność, także pod względem kulturowym. W dorzeczu górnego Popradu leży podtatrzańska kotlina Spisza. Osią

naturalną historycznych Moraw jest rzeka Morawa. Ren wiąże całą Nadrenię swą wspaniałą doliną przełomową w obrębie Niemieckiego Średniogórza. Naturalnymi osiami regionów są rzeki alpejskie. Długa dolina Innu jest główną arterią Tyrolu. Sekwana zespała centralny region Île de France z Paryżem. Świadectwem ścisłego związku historycznego regionu z rzeką i jej dorzeczem jest Toskania, położona nad Arno.

Z ogólnego przeglądu związków zachodzących między siecią hydrograficzną a strukturą regionalną Europy można stwierdzić jak liczne i wymowne są przykłady takich współzależności. Zaznaczają się one najwyraźniej w obszarach górskich, gdzie doliny rzeczne są często naturalną osią obszernych kotlin. Sieć wodna i rzeźba terenu tworzą przeważnie wspólnie naturalne podstawy rozgraniczenia regionów.

CZYNNIKI HISTORYCZNE

Różnorodność fizjonomiczna Europy kształtowała się w ciągu długich procesów dziejowych, przybierając formy uwarunkowane przez środowisko naturalne i odpowiadające specyficznym właściwościom rozwoju cywilizacyjnego poszczególnych obszarów. Dominacja polityczna większości struktur państwowych miała na ogół ograniczony zasięg terytorialny, chociaż narodziły się w Europie znaczne imperia, które odcisnęły swój trwały ślad w obliczu wielu regionów. Ponieważ Europa nigdy nie była zjednoczona pod względem politycznym, różnorodność stała się bez wątpienia jedną z jej najtrwalszych cech (Davies 1988).

Wraz z rozwojem osadnictwa utrwalała się więc społeczna w określonym środowisku naturalnym, na którą w procesie historycznym nakładały się stopniowo elementy struktury administracyjno-politycznej. Wytwarzająca się wokół ośrodka władzy strefa jego emanacji przestrzennej, obejmując różne dziedziny aktywności, przyczyniała się sukcesywnie do umocnienia funkcjonalnych współzależności w obrębie określonego obszaru. W taki sposób następowało formowanie się regionów, które można by nazwać historycznymi. Europa dostarcza wyjątkowo dużo przykładów kształtowania regionów przez czynniki historyczne.

W starożytnej Grecji koncepcja miast-państw *polis* stworzyła od VIII w. p.n.e. doskonale funkcjonujący system luźnie powiązanych organizmów państwowych. Łączyły je wprawdzie wspólne wartości cywilizacji helleńskiej (w tym organizacja igrzysk olimpijskich) jednak rozwijały one własne tradycje regionalne. Jako odrębne regiony zaistniały m.in. Attyka z Atenami, sąsiednia Beocja, Fokida, Achaja, Argolida, Arkadia, Lakonia ze Spartą, a na północy – Tesalia. To warunki geograficzne sprawiły, że na stosunkowo niewielkim lecz zróżnicowanym obszarze Grecji antycznej mogło powstać tyle odrębnych mini-państw. Kolonizacyjna działalność antycznych Greków pozostawiła liczne ślady w obrębie Śródziemnomorza, w tym imponujące dziedzictwo Wielkiej Grecji w południowej Italii (Davies 1988).

W Imperium Rzymskim utrwalił się podział na liczne prowincje, których nazwy weszły do tradycji niektórych regionów Europy. Na terenie dzisiejszej Słowenii i Austrii powstała prowincja Noricum, sąsiadująca z prowincją Raetia (Recja) na ziemiach Bawarii. Istniejącą od 10 r. n.e. prowincję Panonia podzielono w 106 r. na część zachodnią - Panonię Superior z rzymskimi twierdzami Vindoboną (późniejszym Wiedniem) i pobliskim Carnuntum oraz część wschodnią - Panonia Interior ze stolicą Aquincum (na północnym obrzeżu Budapesztu). W pobliżu rozbudowanej Salony cesarz Dioklecjan wznosił na brzegu morza potężny pałac, wchłonięty później przez historyczne śródmieście Splitu. Sąsiednia prowincja Iliricum, utworzona na ziemiach zamieszkałych przez Ilirów, weszła na początku I w. n.e. w skład Dalmacji i Panonii. Po podboju plemion trackich (m.in.. Mezów, 29 r. p.n.e.) powstała prowincja Moesia (Mezja) wzdłuż prawego brzegu Dunaju. Podzielono ją później (86 r. n.e.) na Mezę Górną (M. Superior) w obecnej Serbii i Mezę Dolną (M. Inferior) w obrębie Bułgarii i rumuńskiej Dobrudży. Strategiczną pozycję zajęło rozwinięte z obozu wojskowego Singidunum (obecny Belgrad). Tracja, zasiedlona przez Traków i podbijana stopniowo przez Rzym (146-12 p.n.e.), została jego prowincją w 46 r. n.e., z głównymi miastami: Serdica (ob. Sofia) i Filipopol (Płowdiw)(Wasilewski 1988).

Po przekroczeniu Alp w 121 r. p.n.e. Rzymianie utworzyli prowincję Gallia Narbonensis, na obszarze obecnej Prowansji i Langwedocji. Przy ważnym szlaku, wiodącym z Italii do Iberii, rozrosły się słynne miasta antyczne: Arles, Nîmes, Narbonne. U spływu Rodanu i Saôny założono Lugdunum (ob. Lyon), główne miasto rzymskiej Galii. Na ziemiach Iberii, zdobytych w długich i ciężkich walkach z Kartaginą, wyodrębniono trzy prowincje. Cała wschodnia i północna część półwyspu znalazła się od 19 r. p.n.e. w granicach prowincji Hispania Citerior, której stolicą zostało Tarraco, późniejsza Tarragona. W zachodniej części utworzono prowincję Luzytanię ze stolicą w Meridzie. Jej nazwa wywodziła się od celtycko-iberyjskich Luzytanów, którzy stawiali bardzo długi i zacięty opór Rzymianom, zanim zostali ostatecznie pobici w 139 r. p.n.e. Na południu wydzielono prowincję Baetica, w obecnej Andaluzji.

Ostatni okres ekspansji Imperium Rzymskiego przyniósł w Europie poszerzenie terytorium państwa o Dację, w wyniku kilku kampanii Trajana (101-105 r. n.e.). Kolejni władcy umacniali rubież państwa, budując fortyfikacje graniczne limes, głównie między Renem i Dunajem, w prowincjach Germania Superior i Retia, gdzie było największe zagrożenie przed najazdami „barbarzyńców”. Długi mur Hadriana odgrodził opanowaną przez Rzymian główną część Brytanii od najeźdźców ze Szkocji. W 406 r. nastąpiło przełamanie obronnej linii Renu przez Germanów, którzy zawłaszczali kolejne prowincje. Wcześniej pojawili się Hunowie i zaczęła się wielka wędrówka ludów. W końcowej fazie rozwój Imperium powiązany był z procesem decentralizacji, czemu sprzyjał podział ogromnego państwa na prowincje, które stawały się niejednokrotnie załącznikiem regionalnego zróżnicowania.

W okresie wędrówki ludów (lata 375-568) nastąpiły w Europie przemieszczenia ludności na niebywałą wręcz skalę, co gruntownie przeorało strukturę etniczną

całych obszarów i powołało do życia nowe organizmy państwowe. Wielką mobilnością odznaczyli się germańscy Wizygoci, którzy z Bałkanów skierowali się do Italii, a po złupieniu Rzymu w 410 r. przeszli na teren Galii, gdzie założyli państwo ze stolicą w Tuluzie. Od połowy V w. dokonali podboju Hiszpanii, wybierając na stolicę Toledo. Chrześcijańskie królestwo Wizygotów uległo w 711 r. Arabom. Królestwo Ostrogotów, ustanowione w 493 r. przez Teodoryka w Italii, ze stolicą w Rawennie przetrwało ledwie ćwierć wieku po śmierci władcy. Longobardowie, wyparci przez Awarów z Niziny Panońskiej, wtargnęli do Italii, gdzie założyli w 568 r. czysto germańskie królestwo ze stolicą w Pawii. Prowadząc wojny z Bizancjum podejmowali próby zjednoczenia Italii, gdzie istniało poza tym szereg autonomicznych księstw (Trydent, Friuli, Spoleto, Toskania, Benevento). Bizancjum zatrzymało egzarchat Rawenny, Istrię, okolice Rzymu i Neapolu, Apulię, Kalabrię, Sycylię i Sardynię (Gierowski 1985).

Monarchia Franków osiągnęła apogeum rozwoju pod panowaniem Karola Wielkiego, ukoronowanego w 800 r. w Rzymie na cesarza. Podbijając ziemie Sasów, przesunął on granice państwa na dolną Łabę i narzucił swoje zwierzchnictwo wysuniętym na zachód plemionom słowiańskim (nad Łabą, w Panonii i Karyntii). Usunął królów longobardzkich z Italii, opanował Bawarię, przekroczył też Pireneje tworząc Marchię Hiszpańską, opartą o Ebro, ze stolicą w Barcelonie. Nie poddała się jego władzy celtycka Bretania.

Słowianie rozpoczęli gwałtowną ekspansję niemal we wszystkich kierunkach już pod koniec V w., ze swojej bliżej nieokreślonej praojczyzny między Bałtykiem i Karpatami. Opanowali wschodnie przedpole Alp, przesuwając się wzdłuż dolin w głąb gór, gdzie Karantanie stworzyli jedno z pierwszych państw słowiańskich w Karyntii. Państwo Wielkomorawskie ze stolicą w Welehradzie, które objęło również ziemie Wiślan, znalazło się w IX w. w kręgu działalności misyjnej Cyryla i Metodego. Wcześniej turskiego pochodzenia Bułgarzy dali początek państwu bułgarskiemu, wtapiając się w jego ludność słowiańską. Dziedzictwo Awarów, którzy stworzyli silne państwo na Nizinie Panońskiej, przejęło plemię Madziarów, którzy podejmowali stąd niszczące wyprawy w głąb Niemiec i doprowadzili do upadku Państwa Wielkomorawskiego.

W okres wędrówek ludów wpisał się równie burzliwie anglosaski podbój Anglii. Po niemal 400-letnim panowaniu rzymskim w celtyckiej Brytanii w połowie V w. pojawiły się u jej wybrzeży łodzie germańskich Angłów, Sasów i Jutów. Penetrując zatoki i ujścia rzek przenikali w głąb lądu i zakładali własne królestwa. W skład anglosaskiej Heptarchii wchodziły w VIII w. królestwa, których nazwy wraz z ich regionalnym zasięgiem przetrwały w większości do dziś. Na północy powstało królestwo Northumbrii, założone przez Angłów (między zatokami Humber i Forth). Na południe od Tamizy Jutowie założyli królestwo Kent. Z kolonizacji Sasów wyłoniły się królestwa Essex (z Londynem), Sussex i Wessex (Zins 1979).

Normanowie byli następnymi najeźdźcami, którzy pozostawili swój trwały ślad w obliczu wczesnośredniowiecznej Europy. Ci skandynawscy wikingowie podejmowali od początku VIII w. dalekosiężne wyprawy. Wikingowie duńscy pojawili

się w IX w. na wschodnim wybrzeżu Irlandii, zakładając Dublin. Osadnictwo na Islandii zapoczątkowali w tym czasie przybysze z Norwegii. Ruryk, wódz szwedzkich wikingów, założył pierwsze na Rusi księstwo w Nowogrodzie i Kijowie, dając początek wschodniosłowiańskiej dynastii. Zasługą duńskich wikingów była kolonizacja północno-wschodniej Anglii, co zadecydowało o odrębności etniczno-kulturowej terytorium ówczesnego władztwa Danelaw. Wokół estuarium Sekwany powstało księstwo Normandii („ludzi Północy”), zalegalizowane w 911 r. przez króla Francji. To stąd właśnie książe Wilhelm, zwany Zdobywcą, dokonał w 1066 r. podboju królestwa Anglii. Normanowie dopłynęli w 1059 r. do wybrzeży południowej Italii, skąd wyparli Bizantyjczyków, a następnie usunęli Arabów z Sycylii, zakładając silne państwo, które utrzymało się dłużej (Davies 1998).

Podboje Arabów w Europie, rozpoczęte zwycięstwem w 711 r. nad królestwem Wizygotów, utrwaliły ich panowanie na Półwyspie Iberyjskim, opierając się o Pireneje. W kolejnych latach Arabowie zdobyli Sardynię (760), Kretę (823), Korsykę i Sycylię (831) oraz założyli nietrwałe bazy w Italii i Prowansji. Przez niemal osiem wieków pozostali w Hiszpanii, gdzie powstały silne państwa muzułmańskie o kwitnącej gospodarce i kulturze. W 756 r. uniezależnił się emirat ze stolicą w Kordowie (od 929 r. kalifat), co zapoczątkowało w Al-Andalus rozwój najbardziej zaawansowanej cywilizacji średniowiecza (Danecki 2015). W północnej części Półwyspu Iberyjskiego pozostało pięć chrześcijańskich królestw: Asturia, León, Nawarra, Aragonia i Katalonia. Asturianie, uważający się za spadkobierców dziedzictwa Wizygotów, przesunęli w II połowie IX w. granicę po Duero, rozpoczynając rekonkwistę.

Cesarstwo karolińskie - pierwowzór wczesnośredniowiecznej organizacji państwowej o wyraźnych założeniach integracyjnych – podzielone zostało w 843 r. na mocy traktatu z Verdun na trzy części. Część zachodnia z dominacją ludności romańskiej przekształciła się w państwo francuskie. Część wschodnią tworzyły ziemie zamieszkałe przez ludność germańską, stając się zalążkiem niemieckiej państwowości. Cesarz Lotar I otrzymał wydłużony obszar środkowy, obejmujący Lotaryngię, Burgundię i znaczną część Italii, lecz to państwo nie posiadające jednolitego obszaru narodowego nie utrzymało się. Koronacja Ottona I Wielkiego z dynastii saskiej w 962 r. w Rzymie na cesarza w 962 r. dała początek Świętemu Cesarstwu Rzymskiemu, które uzupełniono później określeniem „Narodu Niemieckiego”. Do cywilizacji chrześcijańskiej włączone zostały Czechy, Polska, Węgry, Ruś, Dania, Norwegia i Szwecja. Było to wyjątkowo ważne dla przyszłości Europy stulecie wczesnego średniowiecza (Samsonowicz 2009).

W poszczególnych państwach średniowiecznej Europy wyłoniły się stopniowo zarysy późniejszych podziałów regionalnych. Niemcy stały się luźną federacją suwerennych i dziedzicznych księstw, co pogłębiało polityczne rozdrobnienie. Rozbicie terytorialne Włoch na liczne organizmy państwowe stworzyło fundamenty pod regionalne zróżnicowanie kraju. Średniowiecze utrwaliło tradycyjny podział terytorialny ziem polskich, który wyłonił się z układu dzielnicowego, opartego na

testamencie Krzywoustego. Do tego podziału mogły nawiązać tworzone od XIV w. województwa.

Wenecja z niewielkiego skrawka lagunowego wybrzeża rozwinęła ekspansję, która uczyniła z niej potęgę śródziemnomorską, bogacącą się na handlu ze Wschodem. Wenecjanie opanowali wschodnie wybrzeże Adriatyku i wiele kluczowych miejsc na wybrzeżu Grecji i Azji Mniejszej. W szczytowym okresie rozwoju, w I połowie XV w., Republika Wenecka uzyskała znaczne przyrosty terytorialne w obrębie Włoch, dokonując podboju terrafermy (lądu stałego) z szeregiem ważnych miast jak: Werona, Vicenza, Padwa w Wenecji Euganejskiej i Udine w Friuli. Jej panowanie odcisnęło się mocno w architekturze wielu rejonów Śródziemnomorza, zwłaszcza w Dalmacji. Kres 1100-letniej państwowości Wenecji położył Napoleon w 1797 r. (Gierowski 1985).

Imponujące budownictwo obronne rozwinęło państwo zakonu krzyżackiego, dokonując kolonizacji ziem nad Bałtykiem. Charakterystycznym akcentem krajobrazu kulturowego stały się tutaj średniowieczne zamki, wśród nich potężna warownia w Malborku. Zamki śląskie odzwierciedlały podział tej krainy na liczne udzielne księstwa piastowskie. Dla obrony kresowych ziem Korony wzniesiono szereg zamków na Podolu. Ufortyfikowane miasta i wsie wpisały się w krajobraz Siedmiogrodu. Wyjątkowo liczne zamki i rezydencje w Niemczech świadczyły wymownie o rozczłonkowaniu politycznym kraju. Wspaniałe rezydencje królewskie w dolinie Loary, przeważnie z epoki renesansu, stworzyły jedyny w swoim rodzaju krajobraz kulturowy, który określa tożsamość regionu.

Wyłoniona z unii polsko-litewskiej wspólnota wielu narodów ukształtowała w trwającym ponad cztery wieki związku państwowym wartości, które stały się wspólnym dziedzictwem wielu społeczności etnicznych i wyznaniowych: Polaków, Ukraińców (Rusinów), Białorusinów, Litwinów, Żydów, Niemców, Ormian, Greków, Włochów, Tatarów i in. Wszystkie te elementy etniczne i kulturowe, z których składało się państwo Jagiellonów - późniejsza Rzeczpospolita - przenikały się wzajemnie sprzyjając ożywionej wymianie zróżnicowanych wartości.

Monarchia habsburska rozrosła się terytorialnie od kiedy królestwa Czech i Węgier stały się częścią jej dziedzictwa, po bitwie pod Mohaczem (1526). Po zwycięstwie nad Turkami pod Wiedniem (1683) uzyskała nowe rozległe obszary - resztę historycznego terytorium Węgier wraz z Siedmiogrodem i Banatem. Dokonując zaboru południowej części Polski utworzono nowy kraj - Galicję, z wieloetniczną ludnością oraz stolicą we Lwowie. Ostatnim nabytkiem terytorialnym była Bośnia i Hercegowina. Cesarstwo Austro-Węgier obejmowało kilkanaście narodowości oraz wiele historycznych krajów i regionów. W takiej bardzo specyficznej mozaice etnicznej i wyznaniowej ukształtował się swoisty dla tej części Europy krajobraz kulturowy, utrwalony zwłaszcza w obliczu architektonicznym miast i osiedli.

DZIEDZICTWO KULTUROWE

Europa była miejscem ścierania się i wzajemnego przenikania odmiennych kultur i cywilizacji. W dziedzictwie kulturowym wyraża się niepowtarzalna ciągłość tego wszystkiego, co kolejne społeczności stworzyły na przestrzeni dziejów w określonym środowisku geograficznym. Dziedzictwo kulturowe ma więc wyraźne odniesienia przestrzenne. W jego skład wchodzi różne wartości, tworzące swoisty przekaz pokoleniowy oraz kształtujące charakterystyczny wizerunek regionu i kraju. Jest to najczęściej dziedzictwo wielu kultur. Proces integracji europejskiej uwypuklił znaczenie wspólnych wartości kulturalnych i cywilizacyjnych narodów Europy.

Wraz z upadkiem systemu komunistycznego zlikwidowany został polityczny podział kontynentu, otwierając przed krajami Europy Środkowo-Wschodniej szansę powrotu do ich tradycyjnych wartości.

Znamiennym akcentem krajobrazu kulturowego są zabytki architektury i sztuki, traktowane często jako pomniki historii. Odzwierciedlają one niejednokrotnie cechy regionalne, wyrażone w odmienności stylów, stanowiąc temat badań geografii sztuki (Kęłbowski 1998). Zabytkowa zabudowa wplata się częstokroć w urozmaicone środowisko naturalne, co podnosi wizualnie rangę krajobrazową danego miejsca. Ważnym składnikiem dziedzictwa są tradycje zakorzenione w kulturze ludowej. Coraz szerszej ochronie podlega krajobraz naturalny. Obiekty o wyjątkowej wartości wpisywane są na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO, na mocy konwencji przyjętej w 1972 r.

Wśród wielu różnorodnych czynników kształtujących regionalny wizerunek Europy istotne znaczenie mają wartości dziedzictwa wielu kultur osadzone w bogatej historii poszczególnych obszarów. Decydują one o specyficznym obliczu wyróżniających się w ten sposób regionów wielokulturowego dziedzictwa. W Europie można wyodrębnić sporo takich regionów.

Współczesny odbiór dziedzictwa wielu kultur odbywa się w sferze różnych jego funkcji. Wzbogaca ono wydatnie walory krajobrazu kulturowego. Obiekty tego dziedzictwa przyciągają uwagę turystów, co w rezultacie przynosi istotne korzyści gospodarcze. Turystyka sprzyja zresztą wzajemnemu zbliżeniu i poznaniu wspólnego dziedzictwa. Sprawą niezwykle ważną jest ochrona wielokulturowego dziedzictwa i obiektywna prezentacja tych wartości (Bajcar 2014).

Charakterystycznym przykładem regionu o bogatym dziedzictwie wielu kultur jest obszar całego Śląska, gdzie w kolejnych okresach historycznych nawarstwiały się odmienne tradycje i wartości trzech sąsiednich narodów: Polaków, Niemców i Czechów, z udziałem innych społeczności, zwłaszcza Żydów. Piastowie śląscy wznosili zamki i fundowali klasztory. Dziedzictwo niemieckie to przede wszystkim architektura mieszczańska oraz wspaniałe budowle sakralne epoki gotyku i baroku; te ostatnie - związane z panowaniem habsburskim - są szczególnie liczne na Dolnym Śląsku. Drewniane kościoły wiejskie zachowały się na Górnym Śląsku, świadcząc o polskości tej ziemi. Po wojnie doszło do gruntownej wymiany ludno-

ści na Dolnym Śląsku, natomiast wśród ludności autochtonicznej Opolszczyzny przetrwała społeczność niemiecka. Śląsk czeski obejmuje ziemię opawską i zachodnią część historycznej ziemi cieszyńskiej z polską mniejszością na Zaolziu.

Regionem pluralistycznego dziedzictwa jest Pomorze, które od średniowiecza rozwijało się w dwóch różnych kręgach politycznych i kulturowych. Zachodniopomorskie księstwo Gryfitów podbił wprawdzie Bolesław Krzywousty, dokonując jego chrystianizacji, lecz już w 1181 r. stało się ono lennem cesarza niemieckiego, okresowo było zależne od Danii, a w ciągu 90 lat pozostawało w rękach szwedzkich, zanim w 1720 r. przeszło pod panowanie Hohenzollernów, wcielone do Prus. Pomorze Wschodnie, zwane Gdańskim, tworzyło księstwo dzielnicowe z własną dynastią, uznającą nominalnie zwierzchność władców Polski Piastów. W 1308 r. zostało opanowane przez Krzyżaków, którzy wybudowali nad dolną Wisłą potężne zamki. Intensywna kolonizacja i kontakty handlowe z krajami zachodnioeuropejskimi przyczyniły się w XIV w. do rozwoju tych ziem, zwłaszcza miast. Gdańsk, Elbląg i Toruń, stały się wpływowymi członkami Hanzy. Dzielnica ta powróciła do Polski w 1466 r. jako Prusy Królewskie, wraz z ziemią chełmińską, Malborkiem i Elblągiem oraz Warmią. Korzystała początkowo z autonomii, z uwagi na znaczącą rolę mieszczaństwa niemieckiego. W zróżnicowanym etnicznie regionie ukształtowało się dziedzictwo wielu kultur. Przetrwali tutaj ze swą odrębną kulturą i własnym językiem Kaszubi, pielęgnując bogaty folklor. Język kaszubski uzyskał niedawno urzędowo regionalną akceptację w trzech powiatach.

Region Warmii i Mazur wyłonił się z powojennego podziału Prus Wschodnich, związanych z niemieckim obszarem kulturowym, co było zasługą zakonu krzyżackiego, który dokonał podboju tych ziem. W krajobrazie kulturowym uwidacznia się różnica między tradycyjnie katolicką Warmią, wchodzącą od 1466 r. w skład Korony i należącymi do Prus Książęcych Mazurami, gdzie wprowadzono wiarę luterańską. Akcentami krajobrazu są zamki krzyżackie i biskupie, gotycka katedra we Fromborku z grobem Kopernika, barokowe sanktuarium w Świętej Lipce. Mazurska ludność autochtoniczna w większości wyjechała do Niemiec. W 1947 r. przesiedlono tutaj Ukraińców, którzy pielęgnują własne tradycje w lokalnych społecznościach.

Typowym regionem wielokulturowego pogranicza jest Podlasie. Kraina ta wchodziła w skład księstwa halicko-wołyńskiego, którego władca Daniel koronował się w 1256 r. w Drohiczynie, jako pierwszy król Rusi. Północna część tych ziem weszła w 1569 r. w skład Korony jako województwo podlaskie, część południowa pozostała w obrębie Wielkiego Księstwa Litewskiego, granicząc z Mazowszem wzdłuż Liwca. Etnos polski spotykał się tutaj z białoruskim i ukraińskim, w miastach zaczęły się skupiać znaczne gminy żydowskie, do dziś istnieją wsie tatarskie, a na Suwalszczyźnie wyróżnia się mniejszość litewska. Podział administracyjny z 1999 r. przywrócił wprawdzie nazwę województwa podlaskiego, lecz znalazła się poza nim południowa część historycznego Podlasia (na lewym brzegu Bugu).

Właściwości regionów pluralistycznego dziedzictwa wykazują województwa lubelskie i podkarpackie, stanowiące tradycyjne pogranicze kultur, na dawnej za-

chodniej rubieży Rusi. Po akcji „Wisła” z 1947 r. nie ma tutaj już prawie wcale ludności ukraińskiej, lecz pozostały jej ślady w krajobrazie kulturowym (Bajcar 2004). Liczne cerkwie, niekiedy cenne zabytkowo, przejęte zostały zwykle przez Kościół katolicki. W Przemyślu jest katedra greckokatolicka i znów działa Dom Ukraiński. Dawne tradycje odtwarza doroczna Watra Łemkowska w Zdyni. Zabytkowe synagogi zachowały się w Lesku, Łańcucie, Rzeszowie, Zamościu, Włodawie.

Galicja Wschodnia, wpisująca się wyraziście w specyficzne warunki naturalne, stanowi podstawowy obszar średniowiecznego księstwa ruskiego, włączonego w połowie XIV w. do Królestwa Polskiego - przy zachowaniu tradycyjnej tożsamości tych ziem, nazywanych Rusią Czerwoną, później województwem ruskim ze stolicą we Lwowie. W krajobrazie kulturowym regionu wyraźne ślady pozostawiło 150-letnie panowanie austriackie, widoczne zwłaszcza w fizjonomii miast. W okresie międzywojennym była to Małopolska Wschodnia, w skład której wchodziły województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie. Region, stanowiący dziś pod nazwą Hałyczyna część Ukrainy Zachodniej, uformował się po wytyczeniu w 1945 r. nowej granicy między Polską i ZSRR. Przerwało to brutalnie tradycyjne więzi, utrwalone jeszcze w obrębie austriackiej Galicji. Najbogatsze jest dziedzictwo polskie tego obszaru, szczególnie cenne we Lwowie, który był ważnym centrum polskiej kultury. Ukraińskie dziedzictwo, nawiązujące do tradycji księstwa halickiego, umocnione zostało w XX w. dzięki wyjątkowej roli regionu w formowaniu niepodległego bytu Ukrainy. Bogate są tutaj tradycje żydowskie i ormiańskie. Znaczący wkład wnieśli Niemcy, Włosi i Austriacy (Bajcar 2006).

Wołyń był średniowiecznym księstwem ruskim, blisko 200 lat należał w większości do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a po unii lubelskiej włączony został w całości do Korony. Po rozbiorach wszedł w skład Rosji, która przywróciła tutaj prawosławie. Międzywojenne województwo wołyńskie obejmowało obecne obwody wołyński i rówieński (z Krzemieńcem). W krajobrazie kulturowym dziedzictwo ukraińskie i polskie uzupełniają wartości, które wniosły inne społeczności: Żydzi, Ormianie, Karaimi, Niemcy, Czesi (Bajcar 2009).

Odrębny charakter zachowuje ukraińskie Zakarpacie, w dorzeczu górnej Cisy. Od XI w. do 1919 r. należało do historycznych Węgier. Odcisnęło to trwałe ślady w krajobrazie kulturowym tej ziemi. W międzywojennym dwudziestoleciu była to Ruś Podkarpacka w składzie Czechosłowacji, która przeżyła jeszcze pięcioletni epizod rządów węgierskich, przed jej włączeniem w 1945 r. do ZSRR. Splatają się tutaj tradycje ukraińskie, węgierskie i żydowskie.

Grodzieńszczyzna, której naturalną osią jest Niemen, pokrywa się z obwodem grodzieńskim Białorusi, wyróżniając się utrwaloną przez stulecia etniczną i kulturową różnorodnością. W tej ziemi Mickiewicza i Orzeszkowej, która należała do Wielkiego Księstwa Litewskiego, Polacy stanowią 25% ludności. W przedwojennym Rzeczypospolitej Grodno było rezydencją królewską i miejscem obrad sejmów.

Wileńszczyzna, utożsamiana w okresie międzywojennym z województwem wileńskim, podzielona została między Białoruś i Litwę. W świadomości współczesnych Polaków kojarzy się wyłącznie z mniejszym obszarem, należącym do Litwy. Traktowany jako Litwa Wschodnia ma on wszelkie cechy regionu wielokulturowego dziedzictwa. Stołeczne Wilno było zawsze miastem wielu narodowości z bogatym wkładem kultury polskiej, litewskiej, białoruskiej i żydowskiej (w tym chasydyzmu). Polacy stanowią 1/5 ludności miasta, natomiast w okolicznych rejonach tworzą większość populacji. W pobliskich Trokach, dawnej siedzibie książęcej, mieszkają od końca XIV w. Karaimi.

Łatgalia to dawne Inflanty Polskie, na prawobrzeżu Dźwiny, które należały do Rzeczypospolitej od 1569 r. do jej pierwszego rozbioru. Dziedzictwo regionu formowało się pod wpływem Kościoła katolickiego, w odróżnieniu od pozostałych obszarów dzisiejszej Łotwy, gdzie zwyciężyła reformacja. Do sanktuarium w Agłonie przyłgnęła nazwa łotewskiej Częstochowy. Polskie tradycje pielęgnują głównie Dyneburg i Krasław. Liczna jest społeczność rosyjska regionu.

Związane od ponad tysiąca lat z państwem niemieckim Łużyce zawdzięczają Serbołużyczanom swą etniczno-kulturową odrębność. Zachowują oni język - górnołużycki i dolnołużycki. Jest ich w sumie około 60 tys. - w Saksonii i Brandenburgii, gdzie korzystają z autonomii kulturalnej. Są w większości ewangelikami, lecz bogate własne tradycje pielęgnuje głównie społeczność katolicka, skupiona w sąsiedztwie Budziszyna - duchowej stolicy regionu (Malink i inni 1994).

Typowym regionem wielokulturowego dziedzictwa w Słowacji jest Spisz (*Zips* po niemiecku, *Szepesség* po węgiersku). W 1271 r. powstała tutaj Provincia Saxorum ze stolicą w Lewoczy, jako związek 24 miast spiskich z niemieckim mieszczaństwem. Kilkanaście z nich zostało wziętych w zastaw i pozostały przy Polsce do 1769 r. Małą część historycznego Spisza przyłączono w 1920 r. do Polski (Kroh, red.2000).

Burgenland stał się nowym krajem związkowym Austrii po pierwszej wojnie światowej, kiedy został sztucznie wykrojony, w formie wąskiego pasa, z pogranicznego terytorium historycznych Węgier. Pojawiła się wówczas jego umowna nazwa, odzwierciedlająca charakterystyczną dla krajobrazu kulturowego obecność wielu zamków i kaszteli. Ziemie zdominowane od dawna etnicznie przez społeczność niemiecką zachowały jednak oblicze węgierskie, dzięki rodom magnackim, zwłaszcza dynastii Eszterházych. Ostoją bogatego folkloru są wsie chorwackie, rozsiane na terenie całego regionu. Znaczące ślady pozostawili od średniowiecza Żydzi (Ernst 1991).

Objęta łukiem Karpat właściwa Transylwania (po węgiersku Erdély) należała przed 1918 r. do historycznego obszaru Węgier. Istniejące tutaj Księstwo Siedmiogrodzkie stało się od końca XVI w. głównym ośrodkiem węgierskiego życia narodowego (Felczak 1983). Region ten przedstawia imponujące dziedzictwo wielu kultur, w tym średniowieczne budownictwo niemieckie Sasów, tradycje węgierskich Szeklerów, bogatą rumuńską kulturę ludową. Odrębną społeczność tworzą Romowie. Nawiązaniem do antycznej Dacji są ruiny Sarmizegetusy.

Charakterystycznym regionem pogranicza jest Bukowina, utworzona w 1775 r. przez Austrię, w przejętej od Turcji części dawnego księstwa mołdawskiego. Po okresie jej międzywojennej przynależności do Rumunii doszło w 1940 r. do aneksji północnej części Bukowiny przez ZSRR i pozostała ona w obrębie Ukrainy wraz z wieloetniczną stolicą regionu – Czerniowcami. Południowa Bukowina w granicach Rumunii słynie z mołdawskich cerkwi klasztornych o wspaniałych malowidłach zewnętrznych. Cenne zabytki znajdują się w Suczawie, dawnej stolicy książęcej Hospodarstwa Mołdawskiego. Po obydwu stronach granicy przetrwały polskie wsie, istniejące od XIX w.

Granice państwowe podzieliły Istrię. W okresie międzywojennym cały półwysep należał do Włoch, lecz ludność wiejska była chorwacka i częściowo słoweńska. Istria, o tradycjach rzymskich i bizantyjskich, stanowiła posiadłość Wenecji. Triest był od 1382 r. głównym portem monarchii habsburskiej. Po 1945 r. miał status wolnego miasta (do 1954 r.), po czym sporny obszar podzielono między Włochy i Jugosławię; ta część należy dziś do Słowenii i Chorwacji. Sąsiadujący z Istrią autonomiczny (od 1963 r.) region Friuli - Wenecja Julijska stanowił graniczną marchię imperium Karola Wielkiego (od 776 r.). Duża część ludności mówi tu w narzeczu retoromańskim, a na pograniczu przetrwał język słoweński.

Region autonomiczny Trydent-Górna Adyga, utworzony w 1948 r. na włosko-niemieckim pograniczu językowym w Alpach, był z górą 550 lat integralną częścią habsburskiego Tyrolu. Kiedy po 1918 r. granicę austriacko-włoską przesunięto na przełęcz Brenner, Tyrol Południowy znalazł się w obrębie Włoch. Dziedzictwo kulturowe w północnej części regionu (w prowincji Bolzano/Bozen) związane jest z aktywnym niemieckim obszarem językowym. Wplatają się tutaj w różnym stopniu tradycje retoromańskie i włoskie (Wituch 2001).

Alzacja, położona między Wogezami i doliną Renu, odznacza się specyficzną tożsamością regionalną, ukształtowaną na odwiecznej germańsko-romańskiej rubieży kulturowej. W średniowieczu należała do różnych świeckich i kościelnych podmiotów politycznych, związanych z Cesarstwem Rzymsko-Niemieckim. Od 1648 r. stała się stopniowo częścią Francji, stosującej politykę asymilacyjną, przerwana dwukrotną przynależnością regionu do Niemiec (w latach 1871-1918 i 1940-1944). Manifestacja alzackiej odrębności etnicznej i regionalnej napotykała na opór scentralizowanego systemu państwa. Dopiero w 1976 r. Alzacja jako pierwszy region Francji uzyskała pewną autonomię kulturalną. W użyciu jest także lokalny dialekt alzacki. W Strasburgu i innych miastach bogate niemieckie dziedzictwo spleta się z tradycją francuską (Chwieduk 2006).

Pluralistyczne dziedzictwo kulturowe przedstawia Korsyka, której naturalnym kręgosłupem jest wysokogórski masyw, rozcięty głębokimi wąwozami. Kolonizację wyspy podjęli ok. 565 r. p.n.e. Grecy, zakładając antyczną Alalię. Wśród wielu zdobywców pojawili się w 850 r. Arabowie, a po ich wyparciu w 1020 r. wyspa dostała się na półtora wieku pod panowanie włoskiego państwa-miasta Pizy. Z tego okresu pochodzą małe romańskie kościółki w stylu tokańskim. W 1284 r. wyspę zajęli Genuńczycy, którzy panowali 484 lata. Korsyka przeżyła jeszcze 15-letni

okres niepodległości zanim wcielona została w 1769 r. siłą do Francji, której dała Napoleona. Długo dawały tu znać o sobie ruchy separatystyczne. Wyspa uzyskała w 1982 r. jako jedyny we Francji region specjalny status z własnym parlamentem. Na początku lat 70. ubiegłego wieku uznana została odrębność regionalnego języka korsykańskiego, zbliżonego do włoskiego (Dressler 2004).

Różne cywilizacje złożyły się na bogate dziedzictwo kulturowe Sycylii. Pozostałością antycznych kolonii greckich są monumentalne ruiny świątyń i teatrów w Agrigento, Segeście, Syrakuzach, Taorminie i w kilku innych miejscach. Palermo przeżywało swój rozkwit pod panowaniem arabskim (IX-XI w.). Okazałą budowlą epoki normańskiej jest katedra w pobliskim Monreale, ozdobiona wspaniałą mozaiką ścienną z XII-XIII w., wykonaną przez artystów bizantyjskich. Okres aragońsko-hiszpański przyniósł imponujący rozwój sztuki baroku.

Regionem wielokulturowego dziedzictwa jest Krym, zagarnięty przez Rosję, po 60-ciu latach funkcjonowania w składzie Ukrainy. Świadectwem długich dziejów są ruiny antycznego miasta Chersonesos z V w. p.n.e. w Sewastopolu, średniowieczna twierdza genueńska nad plażą w Sudaku i rezydencja chanów w Bachczyseraju, którzy 330 lat rządili na Krymie (od 1443 r.). Od połowy XIX w. Krym stał się modnym miejscem wypoczynku dworu carskiego i elity rosyjskiej kultury. Jego południowe wybrzeże przekształciło się w ważny region turystyczny.

Kosowo jest przykładem regionu, który uzyskał niepodległość w 2008 r., jako ostatni etap rozpadu Jugosławii. Zlikwidowanie jego autonomii w składzie Serbii wywołało ciąg zdarzeń politycznych, prowadzących do przejęcia władzy przez społeczność albańską, wierną tradycjom islamu i stanowiącą ponad 90 proc. dwumilionowej ludności regionu. Zaistniała wówczas potrzeba międzynarodowej ochrony cennych zabytków architektury i sztuki sakralnej (Gračanica, Dečani, Peć), z okresu kiedy tutaj znajdował się ośrodek władzy średniowiecznej Serbii (Bajcar 2006).

PODSUMOWANIE

Przewodnią tezę ogólnie zarysowanych zjawisk jest twierdzenie, iż współdziałanie czynników naturalnych, historycznych i kulturowych prowadzi do wyodrębnienia charakterystycznych cech tożsamości regionalnej. Wynika to z syntezy różnych elementów składających się na wizerunek regionu. Podstawowym odniesieniem w tych rozważaniach jest określona przestrzeń geograficzna o specyficznych właściwościach środowiska naturalnego, która stanowi scenię dla dziedzictwa kulturowego, zakorzenionego w tradycjach historycznych. W Europie splatają się bardzo często ze sobą regiony geograficzne i historyczne, korzystając z podobnego nazewnictwa. Cechą charakterystyczną jest regionalna specyfika wielokulturowego dziedzictwa Europy.

Literatura

- Bajcar A., 2000, Tourist Attractiveness of Multicultural Heritage of Central Eastern Europe and Its Use, [w:] Conditions of the Foreign Tourism Development in Central and Eastern Europe, Vol. 6, Changes in model of tourism in the last decade. Institute of Geography, University of Wrocław, 17-36.
- Bajcar A., 2001, Atrakcyjność turystyczna wielokulturowego dziedzictwa Europy Środkowej i Wschodniej i jej wykorzystanie, [w:] Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej, Tom VI, Zmiany modelu turystyki w ostatnim dziesięcioleciu. Instytut Geograficzny Uniwersytetu Wrocławskiego, 15-37.
- Bajcar A., 2004, Ukraińskie dziedzictwo w krajobrazie kulturowym Polski, [w:] Ukrajina i świat - etniczni, naukowo-intelektualni ta oświatni wymiry. Kijowski Narodowy Uniwersytet im. T. Szewczenki, Centrum Ukrainoznawstwa, Kijów, 57-66
- Bajcar A., 2006, Wielokulturowe dziedzictwo Lwowa, Lithuania 1 (48), 109-124.
- Bajcar A., 2006, Tożsamość Serbii, Kosowa i Czarnogóry, Lithuania 1(48), 100-109.
- Bajcar A., 2009, Wołyń jako region wielokulturowego dziedzictwa, [w:] Z'jazd europejskich monarchiów u Łucku w 1429 roku: Materiały III Międzynarodowej naukowej, historyko-krajoznawczej konferencji, poświęconej 580-rycznicy z'jazdu, Łuck, 58-65.
- Bajcar A., 2014, Życie w kręgu wielu kultur. Wspomnienia i opinie, Rozdział XII: Regiony wielokulturowego dziedzictwa, Wydawnictwo Werset, Lublin, 303-336.
- Chmielewska M., Szajnowska-Wysocka A., 2011, Upper Silesia as a historical region of cultural borderland, [w:] Heffner K.(red.), Historical regions in the structures of European Union, Region and Regionalism, No.10, vol. 2, 59-66.
- Chwieduk A., 2006, Alzatzycy. Dylematy tożsamości, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań.
- Danecki J., 2015, Arabowie, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Davies N., 1998, Europa, rozprawa historyka z historią, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Dressler W., 2004, La Corse en question(s), wyd. Albiana, Ajaccio.
- Eberhardt P., 1999, Kresy Wschodnie - granice, terytorium, ludność polska, [w:] Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w 1.1772-1999, Warszawa, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, Polonia Aid Foundation Trust, Warszawa -Londyn, 29-39.
- Ernst A., 1991, Geschichte des Burgenlandes, Wien - München.
- Felczak W., 1983, Historia Węgier, Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Gierowski J. A., 1985, Historia Włoch, Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Janiszewski M., 1959, Regiony geograficzne Polski, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.
- Kaluski S., 1992, Rzeki graniczne a kształtowanie się więzi regionalnych w Europie, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa.
- Kęłowski J. St., 1998, Kilka uwag na temat badań tzw. geografii sztuki, [w:] Baranowski A. J. (red.) Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku, Arx Regia, Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego, Warszawa.
- Kielczewska M., 1946, O podstawy geograficzne Polski, Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań.

- Kroh A. (red.), 2000, Spisz, wielokulturowe dziedzictwo, Wydawnictwo Pogranicze, Sejny.
- Łojewska-Krawczyk M., 2000, Aksjologiczne aspekty ochrony dziedzictwa kulturowego, [w:] Problemy zarządzania dziedzictwem kulturowym, Warszawa, 20-37.
- Malink J. i inni, 1994, Łużyczanie. Słowiański naród w Niemczech, Wyd. Energeia, Warszawa.
- Nikitorowicz J., 2001, Pogranicze - Tożsamość - Edukacja międzykulturowa, Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok.
- Piskozub A., 1987, Dziedzictwo polskiej przestrzeni - Geograficzno-historyczne podstawy struktur przestrzennych ziem polskich, Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Purchla J.(red.), 2006, Dziedzictwo Kresów - nasze wspólne dziedzictwo?, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków.
- Rykała A., 2013, Wprowadzenie. Wielokulturowość i wielokulturowe dziedzictwo z perspektywy geografii politycznej i historycznej, [w:] Studia z Geografii Politycznej i Historycznej, tom 2, Łódź, 7-10.
- Samsonowicz H., 2009, Dziedzictwo średniowiecza - Mity i rzeczywistość. Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo, Wrocław.
- Wapiński R., 1994, Polska i małe ojczyzny Polaków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo, Wrocław, Warszawa, Kraków.
- Wasilewski T., 1988, Historia Bułgarii, Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Wituch T., 2001, Terytoria sporne w Europie po roku 1815, Wyższa Szkoła Humanistyczna, Pułtusk.
- Wojciechowski K. H., 1996, Krajobrazy - elementy dziedzictwa kulturowego i ich ewolucja. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia*, Sectio B, vol. LI, 19.
- Wołoszyn W., 2006, Prawne i programowe podstawy ochrony krajobrazów kulturowych w Polsce [w:] Wołoszyn W. (red.) Krajobraz kulturowy: Cechy - Walory - Ochrona; Cultural Landscape: Features - Values - Protection. Problemy ekologii krajobrazu - tom XVIII, Zakład Ochrony Środowiska UMCS, Lublin, 129-137.
- Wspólne dziedzictwo. Polsko-niemiecka współpraca konserwatorska 1970-2000. Das gemeinsame Kulturerbe. Die deutsch-polnische Zusammenarbeit in der Denkmalpflege 1970-2000. 2001.
- Zins H., 1979, Historia Anglii, Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.

Summary

Specific characteristics of the environment in Europe, due to intense fragmentation of its territory, in fusion with a unique mosaic of historical and cultural heritage have created a total peculiar weave a variety of conditions affecting the regional identity. The study of these dependencies can be an interesting experience just now, when we observe a clear revival in rich traditions of the regions in whole Europe.

Natural barriers of territorial expansion proved to be mountain ridges and major

rivers. The boundaries of the regions based on the ridges, show that in history, natural borders are generally more durable than the rim designated by the river. Branched Carpathian mountain system, as in the case of the Alps, created natural boundaries regions that are recorded in the ethnic and cultural divisions. Rivers not only divided, but generally more likely to connected territories in more or less compact spatial layouts. Their valleys are often natural axles, teaming up functional regions. Since the dawn of time, they attracted settlements and natural corridors marked links. Thanks rivers form an important cultural infrastructure.

With the development of settlements that perpetuated the social bonds in a particular environments, came historical processes, that gradually overlapped the elements of political and administrative structures. In the result, this produced the center of power that emanated in whole cultural zone, covering various areas of activity, gradually contributing to the strengthening of the functional dependencies within a certain area. In this way, followed by the formation of regions, which could be called historical. Europe we know now, provides an exceptionally many examples of regions shaped by historical factors.

The ancient Greek city-states develop their own policies and regional traditions. Roman Empire have cemented into the numerous provinces, whose names have entered the traditions of certain regions of Europe. Anglo-Saxon colonization of Britain emerged from the eighth century Kingdoms, such as Northumbria, Kent, Essex, Sussex; their legacy still exist today and nowadays counties kept these historical names. In the individual countries of medieval Europe we see, how gradually later outlines of regional divisions emerged.

Germany has become a loose federation of sovereign and hereditary principalities, which deepened the political fragmentation. Italian territorial split into numerous States created the foundations for regional differences in the country. Ages perpetuated traditional territorial division of the Polish lands, which emerged from the medieval district system.

Europe has been throughout the history of the place of attrition and interpenetration of different cultures and civilizations in a particular geographical environment. Cultural heritage is clear in its spatial reference. It consists of different values, forming a kind of message generation and shaping the distinctive image of the region and the country. The process of European integration has highlighted the importance of shared values, cultural and civilizational, peoples of Europe.

Among the different factors influencing the regional image of Europe is important to emphasize heritage values of many cultures embedded in the rich history of each area. They determine the specific face of distinctive regions thus multicultural heritage. One example is the whole area of historical Silesia, where traditions overlap Polish, Czech and German (including the Habsburg and Prussian) identities. Different nationalities and religion contributed to the legacy of Pomerania, Warmia-Mazuria, Podlasie, Eastern Galicia, Volhynia, Grodno region, Vilnius region (Eastern Lithuania), Bukovina, Transylvania, Istria,, Corsica, Sicily and Crimea. Lusatia, Alsace and Southern Tyrol present dualistic cultural heritage, as well as

Kosovo, which gained independence. Burgenland was artificially separated from the historical territory of Hungary. Multiculturalism plays a significant role in tourism.